

TÄIUSTATUD TÕDE EHK WALTER ANDERSONI RAHVAJUTTUDE ENESEKONTROLI SEADUS*

ELO-HANNA SELJAMAA

Oktoobris 1920 saabus Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli ajaloo-keeleteaduskonda kiri, mis algas järgmiselt: "Kui ma eelmise aasta lõpus sain Tartust ettepaneku asuda juhatama vastloodud eesti ja võrdleva rahvaluule kateedrit, olin ma kahest seigast meeldivalt üllatunud: esiteks, et vähestele folkloori erikateedritele (minu teada oli neid seni viis) üks oli lisandunud, ja teiseks, et seda kateedrit just mulle pakuti ja mulle sellega võimalus avati pühenduda täielikult selle minu poolt juba aastaid tagasi välja valitud teaduse teenimisele, ilma et kõrvalised tegevused mu tähelepanu teisale juhiksid."¹ Kiri oli saksakeelne ja selle läkitajaks 1919. aasta sügisel TÜ eesti ja võrdleva rahvaluule õpetooli juhatajaks valitud Walter Anderson.

Baltisaksa päritolu, kuid Minskis sündinud ning mitmetes Venemaa kõrgkoolides tudeerinud ja õpetanud professor Walter Anderson (1885–1962) oli üks 1919. aastal eestikeelsena avatud ülikooli üles ehitama kutsutud välismaistest teadlastest. Tiiu Jaago on TÜ rahvaluule ja etnoloogia õpetoolide loomist käsitlevas artiklis näidanud, et rahvaluule kuulus ülikooli struktuuri iseseisva teadusharuna juba ajaloo-keeleteaduskonna moodustamise algetalpil 1919. aastal.² Ometi kestsid rahvaluule õpetooli juhataja otsingud ligi aasta, sest Eestist sobivaid kandidaate ei leidunud ning ka Soome folkloristid, kellele vastav ettepanek tehti, vastasid eitavalt.³ Ajaloo-keeleteaduskonna dekaani Jaan Jõgeveri selgitust mööda pöördus ülikooli valitsus 1919. aastal Walter Andersoni poole Helsingi ülikooli rahvaluuleprofessori "Dr. K. Krohni väga soojal soovitusel, mida Dr. O. Kallas tungivalt toetas," ning teadmises, et Anderson "Dr. Krohni arvates üks parematest Soome-Eesti folkloristidest on". Justkui võõristuse vähendamiseks viitas Jõgever oma avalikus selgituskirjas ka Walter Andersoni isa eestimaisele päritolule. Nikolai Anderson oli Eestis sündinud soome-ugri keeleteadlane, kes valiti Mihkel Veske järel Kaasani ülikooli soome keele professoriks. Ometi jäid Jõgeveri kommentaarist kõlama sisulisemad põhjendused: "Tähtis on, et Anderson oma õpilasi folkloristlike uurimiste sisse juhatada ja neile uurimise viisid kätte näidata suudab."⁴

* Artikkel on seotud ETF-i grandiga 5964.

¹ EAA, 2100-2b-14: Tartu Ülikooli fond, Walter Andersoni toimik.

² T. Jaago, Kas folkloristika ja etnoloogia eraldumine sai alguse emakeelse ülikooli õpetooli loomisest? – Pärimus ja tõlgendus. Artikleid folkloristika ja etnoloogia teooria, meetodite ning uurimispraktika alalt. Koostanud T. Jaago. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2003, lk 38.

³ T. Jaago, Kas folkloristika ja etnoloogia eraldumine sai alguse emakeelse ülikooli õpetooli loomisest?, lk 38–42.

⁴ J. Jõgever, Tartu Ülikooli professorite asjus. – Tallinna Teataja 4. XII 1919, nr 266.

Nende metodoloogiliste ootuste täitumise kohta näivad kinnitust pakkuvat nii Andersoni Tartus peetud loengute ja seminaride teemad⁵ kui ka üliõpilaste mälestusküllid⁶. Isidor Levin, kes õppis aastatel 1937–1941 Tartu Ülikoolis rahvaluulet ja teoloogiat ning töötas pärast Teist maailmasõda mitmetes Venemaa kõrgkoolides ja Tadžikistani ning Armeenia Teaduste Akadeemias, on Andersoni kohta meenutanud: "Tema seminar oli purgatoorium, kus tuli teadusliku mustatöö ja enesedistsipliiniga karistust kanda selliste pattude eest, nagu romantism, nihilism, klerikalism, agnostsism või lihtsalt kergemeelne teoretiseerimine. [...] Seistes vastu igale kaalukale vastuargumendile ja hävitades seeläbi nii noores kui ka vanas enesega rahulolu juba eos, viitamata kunagi oma autoriteedile, ei püüdnud ta rajada "koolkonda" tavalisel mõttes. Oma olemuslikule sarmile vastu töötades simuleeris ta (ja seejuures mitte ilma eduta) erilist, "andersonlikku" kuivust, mis oli õigupoolest puhas armastus ja sobis kõige paremini selleks, et üliõpilaste areng nende endi iseseisvat rada pidi võiks kulgeda. Mis tema poolehoidjaid ühendab, on meetod, vaba, loomingulise uurimise ülev kool."⁷

Folkloori teadusliku uurimise kool, millesse Walter Anderson Isidor Levinit ja teisi oma üliõpilasi aastakümnete vältel pühendas, oli geograafilis-ajalooline ehk soome meetod. Käesoleva artikli eesmärgiks on analüüsida geograafilis-ajaloolise meetodi lähtealuste ja eesmärkide toel Andersoni käsitusi folkloorist ja folkloori uurimisest ning tema tegevust meetodi edasiarendajana. Vaatluse keskmes on Andersoni 1923. aastal ilmunud monograafia "Keiser ja abt" ("Kaiser und Abt") ning selles esitatud teoreetilised ja metodoloogilised tähelepanekud, eriti aga rahvajuttude enesekontrolli seadus. Seaduse funktsiooniks oli seletada vastuolu rahvajuttude stabiilsuse ja pideva varieerumise vahel ehk seda, miks püsivad traditsioonilised jutusüžeed sellest hoolimata muutumatuna, et teatud sama lugu ei esitata kunagi sõna-sõnalt ühte moodi. Tegemist oli probleemiga, mis puudutas geograafilis-ajaloolise meetodi kandvaid teese rahvaluuleteoste loomise ja leviku kohta. Selle lahendada võtmine võrdus väljakutse vastuvõtmisega ning eeldas vastutusrikast opereerimist meetodi põhiargumentidega. Andersoni jaoks näis enesekontrolli seadusest kujunevatki tema erialaste vaadete tuum, mille täpsustamise ja ülekordamise juurde ta hiljem korduvalt tagasi pöördus.⁸

Aastakümnete jooksul on enesekontrolli seadus pälvinud nii tunnustust ja edasiarendamist kui ka kriitikat⁹ ning seaduse retseptsioonis võib näha

⁵ T. Jaago, T. Köss, *Fundamenta Estoniae novae*. – Vanavaravedaja 1995, nr 2. Tartu: Tartu NEFA, 1995, lk 121–126.

⁶ O. A. Webermann, Nachruf. Walter Anderson (1885–1962). – *Zeitschrift für Ostforschung. Länder und Völker im östlichen Mitteleuropa* 1963. H. 4, lk 708–718; I. Levin, Walter Anderson. – *Deutsches Jahrbuch für Volkskunde*. Bd. 9. Teil I. Berlin: Akademie Verlag, 1963, lk 293–311; E. Laugaste, Walter Andersoni teaduslikust pärandist. – *Keel ja Kirjandus* 1964, nr 7, lk 412–420; R. Viidalepp, Prof. Walter Anderson surnud. – *Keel ja Kirjandus* 1962, nr 10, lk 639–640.

⁷ I. Levin, Walter Anderson, lk 296–297.

⁸ W. Anderson, Zu Albert Wesselski's "Angriffen auf die finnische folkloristische Arbeitsmethode". Eesti Rahvaluule Seltsi toimetused 4. Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis). B. Humaniora. XXXVIII. 3. Tartu: Eesti Rahvaluule Arhiiv, 1935; W. Anderson, Ein volkskundliches Experiment. FF Communications 141. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, 1951; W. Anderson, Eine neue Arbeit zur experimentellen Volkskunde. FF Communications 168. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, 1956.

⁹ Vt nt: A. Wesselski, Versuch einer Theorie des Märchens. Prager Deutsche Studien

folkloristika uurimisprobleemide teisenemist. Käsitledes jutustamist kontekstisidusa protsessi ja kommunikatsioonina, huvituvad tänapäeva folkloristid enam just traditsioonilise ainese muutmisest, selle kasutamisest jutustaja ja publiku jaoks aktuaalsete temade ja olukordade käsitlemiseks. Samas lähtuvad need uued uurimisprobleemid varasematest otsingutest ning Andersoni enesekontrolli seadus ongi käsitletav dokumendina rahvaluuleuurimise teatud etapist. Andersoni selgitusi ja vaateid analüüsides ei proovi ma võtta seisukohta nende paikapidavuse või -pidamatuse suhtes, vaid pigem selgitada neis väljenduvaid arusaamu folkloorist ja selle teaduslikust uurimisest. Samuti näib olulisena arutleda selle üle, mis ajendas toonaseid uurijaid enesekontrolli seaduse laadseid reegleid formuleerima ja kuidas mõjutas see rahvaluuleteaduse positsiooni toonasel teadusmaastikul.

Artiklis esitatavad küsimused on inspireeritud Põhja-Ameerika teadusfilosoofi Thomas S. Kuhni paradigmakontseptsioonist, mille ta käis välja esmakordselt 1962. aastal avaldatud teoses "Teadusrevolutsioonide struktuur" ("The Structure of Scientific Revolutions").¹⁰ Kuhn mõistab paradigma all erialaseid töökspidamisi ja eeskujusid, millest uurijad teatud ajajärgul uurimisprobleemide püstitamisel ja lahendamisel lähtuvad. Tegemist pole pelgalt uurimismeetodiga, vaid erialale omase teaduse tegemise ja maailma nägemise viisiga laiemas tähenduses: paradigma määrab, millised nähtused maailmas eksisteerivad ja milliseid neist ning kuidas, milliste meetodite ja vahenditega on võimalik ja mõttekas uurida.

Kuhn rajas oma teaduse arengu skeemi loodusteaduste ajaloost ammutatud näidetele ning selle rakendamine folkloristika ajaloole ja folkloristlikule uurimismeetodile võib sestap tekitada hämmingut. Ka oli Kuhn ise väidetavalt skeptiline katsete suhtes kasutada tema teooriat sotsiaal- ja humanitaarteadustes.¹¹ Ometi leian, et Kuhni ideed pakuvad häid võimalusi analüüsima rahvaluule uurimises XIX sajandi lõpul ja XX sajandi esimesel poolel toimunud arenguid. Pean selle sobivuse üheks põhjuseks tõika, et toonases rahvaluuleteaduses lähtuti samadest positivistlikest ideaalidest ja printsiipidest, mis juhtisid Kuhni vaadeldud loodusteaduslike distsipliine. Samas, nagu märgitud, on folkloristika käsitused ja meetodid Andersoni aegadega võrreldes muutunud ning kaasaegne rahvaluuleteadus võib pakkuda võimalusi hoopis Kuhni ideede kriitikaks.¹²

45. Reichenberg i. B.: Sudetendeutscher Verlag Franz Kraus, 1931; D. Glade, Zum Anderson'schen Gesetz der Selbstberichtigung. – Fabula. Zeitschrift für Erzählforschung 1966, nr 8, lk 224–236; L. Dégh, A. Vásonyi, The Hypothesis of Multi-Conduit Transmission in Folklore. – D. Ben-Amos, K. Goldstein (ed.), Folklore, Performance and Communication. The Hague–Paris: Mouton, 1975, lk 207–251; M. Hiimäe, Kodavere pajatused. Tallinn: Eesti Raamat, 1978, lk 51–54; M. Hiimäe, A. Krikmann, On stability and variation on type and genre level. – R. Kvideland (ed.), Folklore Processed in Honour of Lauri Honko on his 60th Birthday 6th of March 1992. Studia Fennica Folkloristica I. Helsinki: SKS, 1992, lk 127–140.

¹⁰ T. S. Kuhn, Teadusrevolutsioonide struktuur. Tartu: Ilmamaa, 2003.

¹¹ R. Vihailem, Järelsõna. "Teadusrevolutsioonide struktuur" nelikümmend aastat hiljem. – T. S. Kuhn Teadusrevolutsioonide struktuur, lk 290–291.

¹² Kuhni rakendatavusest rahvaluuleteaduse ajaloo uurimiseks ja kriitikast folkloristlikust perspektiivist vt E.-H. Seljamaa, Sissevaateid geograafilis-ajaloolisesse meetodisse. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool, 2006.

Geograafilis-ajaloolise meetodi komponendid ehk kuidas tuua kuuldavale faktimaterjali hää

Geograafilis-ajaloolise meetodi formuleerijateks peetakse soome folkloriste, esmajoones isa ja poeg Julius ja Kaarle Krohni, ning loomisajaks XIX sajandi seitsmekümnendaid-kaheksakümnendaid aastaid. Samas kuulus meetodi olulisemate edasiarendajate hulka ka Krohnide kaasmaalane Antti Arne. Meetod põhineb monogeneesi ideel ehk iga rahvaluuleteost käsitatakse konkreetse autori loominguna, mis on sündinud kindlal ajal ja teatud kohas kunstilise ja loogilise tervikuna. Aja jooksul on teos uute esituste kujul ajas ja ruumis edasi kandunud, nii et kõiki samast teosest pärinevaid folklooripalasid on võimalik vaadelda sama algvormi (sks *Urform*) variantidena. Pärinedes samast allikast, on variandid omavahel geneetiliselt seotud ning esindavad sama tüüpi, kindlaskujunenud motiivikompleksi.¹³ Vastavalt sai rahvaluule teadusliku uurimise eesmärgiks selgitada variantide kõrvutamise teel välja konkreetse rahvaluuleteose ajalugu ehk selle oletatavad levikuteed, loomise koht ja aeg ning ligikaudne algne kuju. Selleks tuli uurijal korjata võimalikult esinduslik ja ammendav variandimaterjali kogu ning kõik üksikud variandid omavahel detailselt läbi võrrelda, pidades sealjuures silmas variantide üleskirjutamise aega ja kohta.¹⁴

Paralleelselt Krohnidega arendasid ja kasutasid samalaadseid ideid ja võtteid mitmed nende kaasaegsed kolleegid ja seda eriti Põhjamaades.¹⁵ Sellest võiks järeldada, et XIX sajandi teiseks pooleks olid mitmel pool Euroopas kujunenud eeldused süsteemsema folkloori uurimise meetodi väljatöötamiseks. Soome folklorist Matti Kuusi¹⁶ on iseloomustanud geograafilis-ajaloolist meetodit sünteesina evolutsionismist, filoloogilisest tekstikriitikast ning folkloori üleskirjutustel põhinevatest tähelepanekutest folkloori geograafilise leviku kohta. Jouko Hautala¹⁷ on esile tõstnud ajastu positivistlikku vaimu, mis nõudis teadlastelt järelduste ja väidete ranget kooskõla faktidega.

Püüdes nimetatud komponente – evolutsiooniteooria, tekstikriitika ja positivism – geograafilis-ajaloolise meetodi sünniaja kontekstis hinnata, näib, et tegemist oli paljutöotava kombinatsiooniga ühelt poolt uutest ja perspektiivikatest ning teisalt tuttavatest ja töökindlatest elementidest. Evolutsiooni-

¹³ K. Krohn, Die folkloristische Arbeitsmethode begründet von Julius Krohn und weitergeführt nordischen Forschern. Institutet for sammenlignende Kulturforskning. Serie B, Skrifter 5. Oslo: Aschehoug, 1926, lk 29–30.

¹⁴ Meetodi klassikalised käsiraamatud: A. Arne, Leitfaden der vergleichenden Märchenforschung. FF Communications 13. Hamina: Suomalainen Tiedekatemia, 1913; K. Krohn, Die folkloristische Arbeitsmethode begründet von Julius Krohn und weitergeführt von nordischen Forschern. Oslo: Institutet for sammenlignende kulturforskning, 1926; W. Anderson, Geographisch-historische Methode. – J. Bolte, L. Mackensen (Hrsg.), Handwörterbuch des deutschen Märchens. Bd. 2. Berlin–Leipzig: Walter de Gruyter & Co, 1938, lk 508–522.

¹⁵ J. Hautala, Suomalainen kansanrunoustiede. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1954, lk 174–197; Norra ja Taani uurijate kohta vt B. Alver, The Epic Laws of Folk Narrative. – M. Chesnutt (ed.), Telling Reality. Folklore Studies in Memory of Bengt Holbek. Copenhagen Folklore Studies 1, NIF Publications 26. Copenhagen–Turku, 1993, lk 195–217.

¹⁶ M. Kuusi, Suomalainen tutkimusmenetelmä. – O. Lehtipuro (toim), Perinteen-tutkimuksen perusteita. Porvoo–Helsinki–Juva: Werner Söderström OY, 1980, lk 25.

¹⁷ J. Hautala, Suomalainen kansanrunoustiede, lk 174.

teoreetiline vaateviis tõusis esile eriti pärast Charles Darwini teose "Liikide tekkimist" ("On the Origin of Species") ilmumist 1859. aastal. Osalt just selle mõjul hakati erinevates uurimisvaldkondades pöörama varasemast enam tähelepanu nähtuste algupäradele ning otsima seaduspärasid nende arenguprotsessides. Sarnaste uurimisprobleemidega tegelesid näiteks võrdlev keeleteadus¹⁸ ja geoloogia¹⁹ ning evolutsionistliku perspektiivi rakendamine folkloorsele ainele võimaldas rahvaluule uurimist neile moodsatele teadusala-dele lähendada.

Ajaliselt langes evolutsiooniõpetuse esiletõus mitmel pool Euroopas kokku kodanluse tekkimisega ning rahvusteadvuse kujunemisega, mis muuhulgas väljendus vajaduses määratleda varasemast selgemini oma kultuuri, rahvuse ja territooriumi piire.²⁰ Folkloorsete nähtuste algupära ja arengumustrite uurimise järele tekkis sellega omamoodi ühiskondlik ja poliitiline telimus. Näiteks on Pertti Anttonen²¹ analüüsinud XIX sajandi Soome intellektuaalide loodud kuvandit Karjalast kui muistsest runomaailmast ning selle rakendamist Soome moderniseerumisprotsessi teenistusse: Karjalat mõtestati seda müütilisema ja arhailisemana, mida kaasaegsema ja arenenu-mana sooviti näidata Soomet. Stein R. Mathisen²² jällegi on välja toonud, et alates 1870. ja 1880. aastatest kasutati Norras sarnaseid evolutsionistlikke argumente saamide folkloori kohta, et õigustada kultuurilisi ja keelelisi vähemusrühmi diskrimineerivat koloniaalpoliitikat riigi põhjaaladel.

Rahvaluuleteoste algupära ja ajaloo tuvastamine tähendas ühtlasi kultuuridevaheliste vastasmõjude väljaselgitamist ja mõõtmist. Antiikaegadesse tagasi ulatuvate traditsioonidega filoloogiline tekstikriitika pakkus selleks võrdlustööks läbiproovitud võtteid. Selle eesmärgiks oli käsikirjade võrdlemise teel välja selgitada nende omavahelised põlvnemissuhted ja algallikas.²³ Ka XIX sajandi rahvaluuleuurijad töötasid peamiselt käsikirjadega – üleskirjutustega rahvalauludest ja -juttudest. Pertti Anttonen kirjutab,²⁴ et käsikiri näis nende jaoks toimivatki omamoodi kognitiivse ja mõistelise mudelina, mis võimaldas selgitada suulisele traditsioonile omast varieerumist. Uurijate seisukohast olid erinevused variantide vahel põhjustatud "kopeerimisvigadest", mis tekkisid folklooripala jutustajalt jutustajale edasikandumisel, ning vastavalt tuli neil vigade parandamiseks otsida variantide võrdlemise kaudu teed tagasi rahvaluuleteose algkuju juurde. Nagu liit evolutsiooniteooriaga, nii aitas ka tekstikriitika autoriteedile tuginemine folkloori uurimisel näida teaduslikult tõsiseltvõetava ettevõtmisena. Distsipliini kujunemise seisukohast

¹⁸ V. H a f s t e i n, Biological Metaphors in Folklore Theory. An Essay in the History of Ideas. – U. W o l f - K n u t s (ed.), Arv. Nordic Yearbook of Folklore 57. Uppsala–Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 2001, lk 7–23.

¹⁹ G. B e n n e t t, Geologists and folklorists: Cultural evolution and "the science of folklore". – A. D u n d e s (ed.), Folklore. Critical Concepts in Literary and Cultural Studies. Vol. IV. Folkloristics: Theories and Methods. London–New York: Routledge, 2005, lk 370–393.

²⁰ P. A n t t o n e n, Tradition through Modernity. Postmodernism and the Nation-State in Folklore Scholarship. Studia Fennica Folkloristica 15. Helsinki: Finnish Literature Society, 2005, lk 87.

²¹ P. A n t t o n e n, Tradition through Modernity, lk 138–143.

²² S. R. M a t h i s e n, Folklore in Northern Multicultural Contexts. – FF Network: for the Folklore Fellows, 2007, nr 32, lk 3–9.

²³ M. K u u s i, Suomalainen tutkimusmenetelmä, lk 21–25.

²⁴ P. A n t t o n e n, Philological Approach. – T. A. G r e e n (ed.), Folklore. An Encyclopedia of Beliefs, Customs, Tales, Music, and Art. Vol. II. Santa Barbara–Denver–Oxford: ABC-CLIO, 1997, lk 642.

oli aga oluline ka see, et rahvalaulud ja -jutud, usundilised kujutelmad, vanasõnad ja teised rahvaluule alla liigitatud nähtused kujutasid endast iselaadseid, filoloogia uurimisobjektidest piisavalt erinevaid nähtusi, selleks et vajada oma, just neile pühendatud uurimisvaldkonda.

Monogeneesi- ja evolutsiooniteooria ning filoloogilise tekstikriitika üksteist täiendava kombinatsiooni põhjal jääb mulje, nagu tuleneks geograafilis-ajalooline uurimismeetod uurimisainest enesest – objektiivne reaalsus justkui dikteerib selle uurijale. Ka Walter Anderson näis olevat sellel seisukohal, nimetades J. Krohni meetodi ülesleids²⁵ ning tsiteerides taani folkloristi Axel Olrikut, kelle sõnul "ka ilma soome uurimiseta oleks see meetod kujunenud uurijate põhiliseks töövahendiks"²⁶. Ühtlasi viitas ta korduvalt vene uurijale L. Kolmatševskile, kes olevat ilma J. Krohni meetodit tundmata oma loomamuinasjutu-uurimustes samasugust lähenemisviisi rakendanud.²⁷ Positivistliku teaduskäsituse järgi pole tegemist juhusliku kokkulangevusega, vaid pigem paratamatusega: runolaulude ja loomamuinasjuttude üleskirjutused kujutavad endast samalaadseid empiirilisi andmeid, mille objektiivne analüüs peabki viima sarnaste tulemusteni. Seeläbi toimivad J. Krohni ja L. Kolmatševski teineteisest sõltumatult ühtivad järelduskäigud tõestusena geograafilis-ajaloolise uurimismeetodi töökindlusest ja õigsusest. Tegemist oleks justkui folkloori uurimise loomuliku viisiga, mille kõrval teised seletused ja meetodid osutuvad kunstlikuks ja kergemeelseks teoretiseerimiseks – patuks, millest tuleb, nagu I. Levin kirjutab,²⁸ vabaneda ja puhastuda. Uurija ülesandeks on koguda empiirilisi andmeid, näiteks sama muinasjutu erinevaid variante, ning teha nende omavaheliste suhete kohta faktilisi järeldusi, mida oleks võimalik sellesama variandimaterjali põhjal tõestada.²⁹ Uurimistulemused on seda usaldusväärsemad, mida suurem on analüüsitava variantide hulk, kuid võivad uute andmete lisandumisel ka kehtetuks osutuda. Kaarle Krohni 60. juubelile pühendatud artiklis kirjeldabki Anderson variantide võrdlevat analüüsi faktimaterjali hääle kuulamisena, mis on päästnud rahvaluule uurimise kergemeelsete ja fantastiliste hüpoteeside nõia-ringist.³⁰

Tee filoloogist folkloristik

Uurimisainese ja -meetodi sõltuvussuhtest järeldub, et iseseisva teadusena kvalifitseerumiseks pidi uurimisvaldkond evima nii oma uurimisainest kui ka spetsiifilist metoodikat. Ka rahvaluuleteaduse välja valimine, millele Anderson artikli alguses tsiteeritud kirjas viitas, seisnes eeldatavasti nimelt folkloristliku uurimisaine ja -meetodi valikus. Samas pidi see valimine insti-

²⁵ W. Anderson, Prof. Kaarle Krohn ja tema uurimismetood. – Eesti Kirjandus 1923, nr 5/6, lk 194.

²⁶ A. Olrik, tsit: W. Anderson, Prof. Kaarle Krohn ja tema uurimismetood, lk 195.

²⁷ W. Anderson, Zu Albert Wesselski's "Angriffen auf die finnische folkloristische Forschungsmethode", lk 10; vt ka: K. Krohn, Tutkimuksia suomalaisten kansansatujen alalta. 1. osa. Eläinsatuja. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 67. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1887, lk v; I. Levin, Walter Anderson, lk 298.

²⁸ I. Levin, Walter Anderson, lk 296–297.

²⁹ Vrd R. Vihailem, Positivistlik ja neopositivistlik teaduse metodoloogia. – Teaduse metodoloogia. Tallinn: Eesti Raamat, 1979, lk 16–17.

³⁰ W. Anderson, Prof. Kaarle Krohn ja tema uurimismetood, lk 197.

tutsionaalselt toimuma teise eriala raames, sest folkloristika oli toona alles iseseisvaks akadeemiliseks distsipliiniks kujunemas. Andersoni haridustee kulges sarnast rada pidi paljude tema kolleegidega teistes maades: alustades klassikalise filoloogia õpingutega Kaasani Ülikoolis (1904–1909), jätkas ta germaani-romaani filoloogiaga Peterburis (1909–1911). Ometi näis ta uurimisteemade osas algusest peale eelistavat kirjanduse perifeeriasse, suulise ja kirjaliku kultuuri vahele paigutuvaid nähtusi.³¹ Aastatel 1906–1914 avaldas ta venekeelsetes väljaannetes rea artikleid rahvajuttudest ning pikema uurimuse Apuleiuse romaani "Kuldne eesel" suhetest muinasjuttudega.³² Apuleiuse-uurimuse kohta on Otto Webermann, Andersoni õpilane Tartu Ülikoolis ning hilisem Göttingeni Ülikooli eesti keele lektor ja dotsent märkinud, et juba selles leiduvad Andersonile uurijana iseloomulikud teemad, meetod ja väline vorm. Samas lisab Webermann, et "seejuures ei tohi mööda vaadata ka sellest tõsiasiast, et see on veel ennekõike klassikaline filoloog, kes folkloristlikku monograafiat kirjutab – kahtlemata oleks teemat võinud ka teisi ti haarata ja käsitleda – ja end geograafilis-ajaloolise või soome koolkonna järjekindla esindajana näitab".³³

Andersoni folkloristikas kujunemise ja tulevaste erialaste ettevõtmiste seisukohast näib otsustavat tähendust omavat aastatel 1911–1914 ettevõetud õppereis Euroopasse, mis viis ta kokku mitmete selle aja juhtivate folklooriuurijatega. Isidor Levini³⁴ teatel viibis Anderson neil aastail pikemalt Berliinis, kuid külastas ka Axel Olrikut Taanis ning kohtus Sitsiilia folkloori suurkoguja Giuseppe Pitrèga ja prantsuse medievisti Joseph Bédier'ga. Andersoni vaadete ja hilisema tegevuse põhjal võiks arvata, et tegemist oli noorele uurijale viljastavalt mõjunud kontaktidega. Axel Olrik (1864–1917) kuulus koos Kaarle Krohni, Carl Wilhelm von Sydowi (Rootsi), Moltke Moe (Norra) ja Johannes Boltega (Saksamaa) 1907. aastal võrdleva folklooriuurimise edendamiseks asutatud rahvusvahelise folkloristide ühingu FF (ehk Folklore Fellows, Folkloristischer Forscherbund, Fédération des Folkloristes, Foreningen af Folkemindeforskere) rajajate hulka.³⁵ Andersoni külaskäigu ajal töötas Olrik Kopenhaageni ülikoolis dotsendina ning juhatas tema enda poolt asutatud Taani folklooriarhiivi, lisaks oli tal käsil folkloori uurimise metodoloogia väljatöötamine. Kuigi "Rahvajutu uurimise põhimõtted" ("Nogle grundsætninger for sagnforskning")³⁶ jõudis raamatuna trükki alles pärast autori surma 1921. aastal, tutvustas Olrik ühte osa sellest, rahvajutu eepilisi seadusi, juba 1908. aastal Berliinis toimunud rahvusvahelisel kongressil. Nii K. Krohn kui ka Antti Aarne võtsid Olriku selgituse rahvajuttude kompositsioonilistest ja stiililistest reeglipärasustest omaks³⁷ ning eeldatavasti mõjusid need ins-

³¹ Vt ka: T. Jaago, T. Kõss, *Fundamenta Estoniae novae*, lk 115–127.

³² "Роман Апулея и народная сказка" ilmus osade kaupa väljaandes "Учёные записки Императорского Казанского университета" aastatel 1909–1914; vt ka Andersoni bibliograafia: J. Tundel, Walter Anderson. – Kungl. Gustav Adolfs Akademiens minnesbok 1957–1972 I. Lund: Bloms Boktryckeri AB, 1978, lk 57–79.

³³ O. A. Webermann, Nachruf. Walter Anderson (1885–1962), lk 710–711.

³⁴ I. Levin, Walter Anderson, lk 711.

³⁵ A. Olriku tegevuse kohta vt B. Holbek, Introduction. – A. Olrik, *Principles for Oral Narrative Research. Folklore Studies in Translation*. Bloomington–Indianapolis: Indiana University Press, 1992, lk xv–xxviii.

³⁶ A. Olrik, *Principles for Oral Narrative Research. Folklore Studies in Translation*.

³⁷ Vt nt: Aarne kirjutatud võrdleva muinasjutu-uurimise käsiraamat: A. Aarne, *Leitfaden der vergleichenden Märchenforschung*, lk 28; K. Krohn, *Die folkloristische Arbeitsmethode*, lk 100–110.

pireerivalt ka Andersonile. Ka kujunes Andersonist Tartus üks Eesti Rahvaluule Arhiivi asutajaid.³⁸

Palermos tegutsenud Giuseppe Pitrè (1841–1916) oli aga esimesi, kes juhtis tähelepanu vajadusele rahvusvahelise rahvaluulebibliograafia järele, mis koondaks teavet erinevate rahvaste folkloorist avaldatu kohta.³⁹ Lisaks pani ta enda kogutud materjalide põhjal kokku 24-köitelise sarja (1872–1913) *Sitiilia rahvakultuurist*, käsitledes muuhulgas eraldi lastemänge.⁴⁰ Andersoni esimesi ettevõtmisi Tartus oli lastelaulude ja -salmide kogumisaktsiooni käivitamine.⁴¹ Ühtlasi oli ta eesti rahvaluule bibliograafia koostamise algatajaid ja selle esimese nelja köite toimetaja ning tegi aktiivselt kaastööd Saksamaal ilmunud rahvusvahelisele rahvaluulebibliograafiale.⁴²

Intrigeerivamana näib aga Joseph Bédier' (1864–1938) võimalik mõju Andersoni vaadetele, sest Bédier on tuntud kui motiiviajaloolise lähenemisviisi kriitik.⁴³ Tuginedes polügeneesi teooriale, väitis ta, et iga jutuvariant sisaldab lisaks muutumatule tuumale ka juhuslikke ja varieeruvaid osi, mistõttu katsed rekonstrueerida variantide võrdlemise teel hüpoteetilisi algvorme on määratud ebaõnnestumisele. Nagu edaspidi vaatluse alla tuleb, jõudis enesekontrolliseaduse erandite üle mõtiskledes sarnaste tulemusteni ka Walter Anderson.

Muinasjutt keisrist ja abtist

Erialaste tutvuste soetamise kõrval oli Andersoni Euroopa-reisi sisuliseks eesmärgiks koguda materjale juba Peterburis alustatud magistritöö tarbeks. Uurimus käsitles "Keisri ja abti" nime all tuntud rahvusvahelise levikuga muinasjuttu. Antti Aarne koostatud esimeses muinasjuttude tüübikataloogis 1910. aastal oli see liigitatud novellilaadsete muinasjuttude hulka ja kandis tüübinumbrit 922: "Karjane vastab vaimuliku asemel kuninga küsimustele (keiser ja abt)." Esimese maailmasõja puhkedes naasis Anderson Kaasanisse, et seal uurimistööd jätkata; ühtlasi pidas ta ülikoolis loenguid Lääne-Euroopa kirjandusloost ja õpetas itaalia keelt. Keisri ja abi lugu käsitleva monograafia esimene osa ilmus aastatel 1915–1916 Kaasanis pealkirja all "Император и аббат. История одного народного анекдота" ning käsitles jutu kirjanduslikke ehk kirjalikest allikatest pärinevaid variante. Teose teine osa pidi keskenduma suulistele ehk sellistele variantidele, mis olid üles kirjutatud rahvasuust teaduslikel eesmärkidel. Teise osa saatuse kohta kirjutas

³⁸ D. Berg, Eesti Rahvaluule Arhiivi saamislugu. – Kogumisest uurimiseni. Artikleid Eesti Rahvaluule Arhiivi 75. aastapäevaks. Koost. M. Hiimäe. Eesti Rahvaluule Arhiivi Toimetused 20. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 2002, lk 9–28.

³⁹ G. Pitrè, On the Need for a Bibliography of Folklore. – A. Dundes (ed.), *International Folkloristics. Classic Contributions by the Founders of Folklore*. Lanham–Boulder–New York–London: Rowman & Littlefield Publishers, 1999, lk 55–62.

⁴⁰ T. F. Crane, Giuseppe Pitrè and Sicilian folklore. – A. Dundes (ed.), *Folklore. Critical Concepts in Literary and Critical Studies*. Vol. II. The Founders of Folklore. London–New York: Routledge, 2005, lk 127–134.

⁴¹ R. Viidalepp, Prof. Walter Anderson surnud, lk 640.

⁴² O. Webermann, Nachruf. Walter Anderson (1885–1962), lk 713.

⁴³ M.-L. Ténèze, Bédier, Joseph. – K. Ranke (Hrsg.), *Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*. Band 2. Berlin: Walter de Gruyter, 1999, lk 22–25; J. Hatala, *Suomalainen kansanrunoudentutkimus*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1954, lk 276.

Anderson ise mõni aasta hiljem juba Tartus töötades järgmist: "Venekeelse väljaande teise osa käsikiri oli juba 1915. aastal lõpetatud, kuid sõjaolud, revolutsioon ja lõpuks bolševism takistasid selle trükkimist ning tõenäoliselt ei saa see kunagi toimuma."⁴⁴ Ometi osutus uurimuse esimene osa sedavõrd küpseks, et 1918. aastal omistati Andersonile selle eest magistrikraadi asemel erandkorras doktorikraad.⁴⁵ Samal aastal valiti ta Kaasani ülikooli Lääne-Euroopa kirjandusloo professoriks, kuid oli veel enne tööle asumist sunnitud põgenema Minskisse sõjapakku ning ettepanek asuda Tartusse jõudis temani nimelt seal. Mõeldes Andersoni teekonnale Kaasanist sünnilinna Minski kaudu isa sünnimaale Eestisse, on omamoodi sümbolnegi, et tema esimene Eestis avaldatud artikkel käsitles Minski juutidelt kogutud keisri ja abti loo variante.⁴⁶

Monograafia sõjakeerises avaldamata jäänud teine osa ilmus pealkirja all "Kaiser und Abt. Geschichte eines Schwanks" 1923. aastal Helsingis Folklore Fellows' Communications sarjas. Teos on pühendatud Kaarle Krohnile, kelle 60. sünnipäev oli selsamal aastal.⁴⁷ Krohn oli mäletatavasti üks Andersoni Tartusse soovitajatest. Raamat algab keisri ja abti loo kirjandusliku algupära variante käsitletud venekeelse doktoritöö kokkuvõttega. Sellele järgneb rohkem kui neljasaja suulise variandi detailne analüüs, mis peab rangelt kinni geograafilis-ajaloolise meetodi põhimõtetest. Esiteks jagab Anderson variandid nende ülestähendamise koha põhjal rahvuslikeks rühmadeks: näiteks käsitleb ta omaette rühmana germaanlasi ning selle all sakslasi, hollandlasi, flaamlasi, friise, inglasi, taanlasi, rootslasi, soomerootslasi, norralasi, islandlasi; soomeugrilaste hulka on loetud soomlased, eestlased ja ungarlased. Seejärel asub ta variante omavahel võrdlema, võttes aluseks üksikud motiivid, nagu tegelaste arv ja ametid, keisri esitatud mõistatuste arv, sisu ja vastusevariandid ning levinuimad mõistatuste kombinatsioonid.⁴⁸ Teose lõpus esitab Anderson ka läbi mitme lehekülje ulatuva tabeli, milles iga üksiku variandi andmed on taandatud numbrite ja tähekombinatsioonide kujule. Võrdlev analüüs võimaldab välja selgitada muinasjutu peamised redaktsioonid – teatud piirkonnale või ajastule tüüpilised esinemiskujud –, kuid Anderson vaatleb ka loo suhteid ja segunemisi teiste jutusüžeedega. Lõpuks püüab ta olemasolevate andmete piires visandada keisri ja abti jutu ajaloo ehk panna paika selle eeldatava loomisaja ja -koha, algse kuju, levikuteed ning kirjeldada ja dateerida muinasjutu sisus aastasadade jooksul toimunud suuremaid muudatusi.⁴⁹

⁴⁴ W. Anderson, Kaiser und Abt. Geschichte eines Schwanks. FF Communications 42. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, 1923, lk III.

⁴⁵ O. Webermann, Nachruf. Walter Anderson (1885–1962), lk 709.

⁴⁶ W. Anderson, Der Schwank von Kaiser und Abt bei den Minsker Juden. Acta et commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis). B. Humaniora. Tartu, 1921.

⁴⁷ W. Anderson, Prof. Kaarle Krohn ja tema uurimismetood, lk 193–197.

⁴⁸ Arvo Krikmann on püüdnud Andersoni rekonstrueeritud "globaaltausta" abil selgitada keisri ja abti muinasjutus esinevate mõistatuste Eesti-sisese geograafilise leviku fakte: A. Krikmann, The Main Riddles, Questions, Allegories and Tasks in AT 875, 920, 921, 922 and 927. – Ü. Valk (ed.), Papers delivered at the Symposium "Walter Anderson and folklore studies today". Sümpoosiumi "Walter Anderson ja tänapäeva folkloristika" materjalid. Töid folkloori ja rahvausundi alalt I. Tartu: Tartu Ülikool, 1996, lk 55–79; vt ka: A. Krikmann, Sissevaateid folkloori lühivormidesse I. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1997, lk 246–253.

⁴⁹ Analooget ülesehitust järgib Anderson ka uurimuses "Der Schwank vom alten Hildebrand", mis samuti käsitles rahvusvahelise levikuga jutusüžeed (ilmus sarjas Acta et

Üksikud ja üldised tähelepanekud folkloorist

Vastukaaluks analüüsiosa kuivale üksikasjalikkusele käib Anderson raamatu lõpupeatükis välja rea vabamas vormis üldisi tähelepanekuid.⁵⁰ Puudutades peamiselt rahvajuttude varieerumist ja levikut, sisaldavad need ühtlasi metoodilisi juhtnööre variantide võrdlemiseks. Näiteks tõstab Anderson esile infovahetuse "raamatuvariantide" ehk kirjanduslikku algupära variantide ja suuliste ehk rahvasuus eksisteerivate variantide vahel⁵¹ – seik, mille ignoreerimist ta geograafilis-ajaloolise meetodi järgijaile hiljem korduvalt ette heitis⁵². Piirid suulise ja kirjandusliku vahel olid Andersoni väitel voolavad, sest juturaamatus avaldatud lugu võis minna rahva sekka ja seda korduvalt. Seega tuli rahvajuttude uurijal teadlik olla nii piiride olemasolust kui ka nende suhtelisusest ning üldistuste usaldamise asemel iga kord suulised ja kirjanduslikud variandid põhjalikult läbi vaadata. Samas kordas Anderson üle ka mõningaid teiste uurijate poolt juba varem välja käidud märkusi. Näiteks tõi ta välja, et tüüpiliselt kulgevad rahvajutud kultuuriliselt kõrgemini arenenud rahvastelt madalama arengutasemega rahvastele.⁵³ Sama evolutsionistliku seletuse oli juba 1880. aastatel esitanud Norra esimene folkloristika professor ja Axel Olriku õpetaja Moltke Moe.⁵⁴

Enesekontrolli seaduse seisukohast pakub huvi Andersoni selgitus lokaal redaktsioonide tekke kohta ja sellega haakuv normaalkuju mõiste.⁵⁵ Viimasega tähistab Anderson jutu sellist esinemiskuju, mis on valitsev teatud perioodil või piirkonnas, kuid ei kattu selle algkujuga. Vastavalt tuleb uurijal esiteks rekonstrueerida jutu kohalikud redaktsioonid, sest alles nende põhjal on tal võimalik teha oletusi algvormi kohta. Christine Goldberg on pidanud normaalkuju mõistet geograafilis-ajaloolise meetodi edasiarendamise seisukohast oluliseks, väites, et Anderson juhtis sellega tähelepanu hüpoteetiliselt algupäralt juttude ajalisel lähedasematele arengutele.⁵⁶ Sama olulisena näib aga, et normaalkuju kontseptsioon võimaldas tuua uurimisse sisse jutustajate ja publiku eelistused ja soovid. Nimelt tões Anderson, et lokaalredaktsioonid tekivad, kui jutustaja kõrvalekalle loo algkujust pälvib publiku heakskiidu ja võetakse omaks – kui lugu "läheb massidesse".⁵⁷ See-

commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis). B. Humaniora, XXI: 1 ja XXIII: 1. Tartu, 1931). Kolmas samalaadne monograafia kolme apelsini muinasjutust jäi vaatamata palju aastaid kestnud uurimistööle lõpetamata. Seda huvitavam on monograafia käsikirjaga tutvunud ja sama muinasjuttu uurinud Christine Goldberg märkus, et Andersoni lähene-misviis selles olevat olnud erakordselt metoodiline, vt C. G o l d b e r g, The Tale of the Three Oranges. FF Communications 263. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, 1997, lk 52–53.

⁵⁰ W. A n d e r s o n, Kaiser und Abt, lk 397–411. Vt ka E. Laugaste kokkuvõtet teosest: E. L a u g a s t e, Prof. W. Andersoni teaduslikust tegevusest. – Eesti Kirjandus 1935, nr 10, lk 441–443; E. L a u g a s t e, Walter Andersoni teaduslikust pärandist. – Keel ja Kirjandus 1964, nr 7, lk 413–417.

⁵¹ W. A n d e r s o n, Kaiser und Abt, lk 411.

⁵² W. A n d e r s o n, Zu Albert Wesselski's "Angriffen auf die finnische folkloristische Arbeitsmethode", lk 42–51; W. A n d e r s o n, Buchvariante. – Handwörterbuch des Deutschen Märchens. I Bd. Berlin–Leipzig: Walter de Gruyter & Co, 1931, lk 347–349.

⁵³ W. A n d e r s o n, Kaiser und Abt, lk 408–410; K. K r o h n, Die folkloristische Arbeitsmethode, lk 135–136.

⁵⁴ S. R. M a t h i s e n, Folklore in Northern Multicultural Contexts, lk 6.

⁵⁵ W. A n d e r s o n, Kaiser und Abt, lk 403–404.

⁵⁶ C. G o l d b e r g, The Tale of the Three Oranges, lk 51–52.

⁵⁷ W. A n d e r s o n, Kaiser und Abt, lk 403–404.

ga vormitakse traditsioonid muudatuste kaudu konkreetsetele vajadustele ja tingimustele vastavaks. Sellisena on normaalkuju kõrvutatav rootsi folkloristi Carl Wilhelm von Sydowi (1878–1952) samal ajal kasutusele võetud ökotüübi mõistega, mis tähistas teatud kultuuri- või keelepiirkonnas kujunenud mingi traditsiooni erivormi.⁵⁸ Kuid kui von Sydowi eesmärgiks oli õppida tundma rahvajuttude "elu traditsioonis", seoseid muutumise, kasutuse ja leviku vahel, siis Andersoni jaoks toimusid lokaalredaktsioonid ja normaalkujud verstaapostidena teel minevikku, pidepunktidena, mis aitasid tal selgitada loo ajalugu. Siiski võttis ka tema mõnikord luubi alla just teatud piirkonnas või ajastul toimunud arengud ning nende võimalikud põhjused. Minski juutidelt kogutud keisri ja abti loo variantides toimunud muudatuste kaudu analüüsis ta sealse juudi kogukonna suhet kristlastesse.⁵⁹ Kaasaegse ühiskondliku situatsiooni mõtestamiseni jõudis Anderson välja ka artiklis, mis käsitles Eestis 1921. aastal levinud kuulujuttu Marsi plahvatamisest.⁶⁰ Kasutades ajalehtedes avaldatud uudiseid, puudutas Anderson tänapäevalgi aktuaalset küsimust massimeedia mõjust rahvajuttude levimisele ning vaatles erinevate ühiskondlike huvigruppide viisi teatud sama sündmust tõlgendada. Niisama novaatorlikuks võib tolleaegse folkloristika kontekstis pidada Andersoni huvi kettkirjade vastu.⁶¹ Näibki, et 1920.–1930. aastatel otsis Anderson võimalusi geograafilis-ajaloolise meetodi rakendamiseks modernse linnakultuuri nähtuste uurimisel. Testides meetodi töökindlust, avardas ta ühtlasi selle kasutusalasid ning rahvaluuleteaduse territooriumi üldiselt. Kuulujuttude ja kettkirjakäsitluste toel võiks väita, et Andersoni jaoks kujutas rahvaluule endast nähtust, mis eksisteeris elujõulisena ka tema enda kaasajas ning pakkus uurijaile võimalusi ühiskondlike protsesside mõtestamiseks.

Seletamatu stabiilsus

Andersoni üldised tähelepanekud keisri ja abti loo uurimuses põhinevad vaid ühe jututüübi variantide analüüsil. Samas on tegemist suure, ligi kuutsada teksti hõlmava korpusega. Küllap osalt just võrdlusainese suurest massist tiivistatuna lisas Anderson peatüki alguses joonealusesse märkusesse täpsustuseks: "Peaaegu kõik, mida selles peatükis on öeldud rahvajuttude kohta, kehtib suuremal või vähemal määral ka teiste rahvasuu saaduste kohta: laulud, mõistatused, vanasõnad jne."⁶² Sellest võiks järeldada, et Andersoni jaoks oli tegemist üldiste tähelepanekutega just üleüldise ehk üldkehtiva tähenduses. Kokku kogutud jutuvariandid on käsitletavad empiiriliste andmetena; Anderson kirjeldab nende andmete vaatlemise teel tuvastatud fakte ning tuletab neist induktsiooni teel fundamentaalseid väiteid folkloorsete näh-

⁵⁸ C. W. v. S y d o w, On the Spread of Tradition. – C. W. v. S y d o w, Selected Papers on Folklore. Copenhagen: Rosenkilde and Bagger, 1948, lk 243.

⁵⁹ W. A n d e r s o n, Der Schwank von Kaiser und Abt bei den Minsker Juden.

⁶⁰ W. A n d e r s o n, Die Marspanik in Estland 1921. – Zeitschrift des Vereins für Volkskunde (Berlin), Nr 35/36, H. 4, 1925–1926, lk 229–252; vt ka: E.-H. S e l j a m a a, Walter Anderson: A Scientist beyond Historic and Geographic Borders. – Studies in Estonian Folkloristics and Ethnology. A Reader and Reflexive History. Tartu: Tartu University Press, 2005, lk 162–163.

⁶¹ W. A n d e r s o n, Kettenbriefe in Estland. Eesti Rahvaluule Arhiivi Toimetused 7. Tartu, 1937; vt ka: E.-H. S e l j a m a a, Kettkirjadest folkloristikast ja folkloriste otsimas. – Aega otsimas. Pro Folkloristica XII. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 2005, lk 142–145.

⁶² W. A n d e r s o n, Kaiser und Abt, lk 397.

tuste omaduste ja levimise seaduspärade kohta. Seesugune pürgimus sõnastada üldisi tähelepanekuid väljendab käsitust folkloorist kui põhimõtteliselt homogeenest, teatud ühtsetele tunnustele vastavate nähtuste hulgast. Tunnuste avastamise ja tundmaõppimise eelduseks on nende püsivus ja korduvus, mis ühtlasi tagab, et rahvaluulet on võimalik teaduslikult uurida.

Andersoni üldiste tähelepanekute eesmärgiks näis olevatki süvendada ja korrigeerida olemasolevaid teadmisi rahvaluulest ning pakkuda vastuseid seni puudulikult käsitletud või sootuks vastuseta jäänud probleemidele. Thomas Kuhn⁶³ nimetab niisuguseid lahenduseta probleeme anomaaliateks, s.t et tegemist on nähtustega, mille mõistmiseks pole paradigma uurijat ette valmistanud ja millele ei leidu paradigma raames valmis vastust. Anomaaliate tajumine ja selgitamine sunnib uurijaid täpsustama kontseptuaalseid kategooriaid, mida rutiinse uurimistöö käigus võetakse enesestmõistetavana ega pruugita teadvustadagi, ning võib viia uute avastusteni.⁶⁴

Kuhni anomaaliaselgituse taustal on huvitav, et Anderson juhatab folkloori enesekontrolli seaduse esituse sisse kommentaariga, et algaja rahvajutu-uurija on "...enamasti nende rahva vaimu tunnustuste tohutust stabiilsusest üllatunud. Igal sammul tajub ta, et pikad ja keerulised jutustused elavad läbi sajandite ja levivad kiiresti pea üle terve maakera suust suhu, ilma et nad oma teel mingitegi tuntavate muutuste all kannataks."⁶⁵ Anderson jätkab järgmise, enda sõnul "suurepäraselt tuntud tõsiasiaga": "...mingi jutustuse üksikud variandid tulevad enamikul juhtudel oma algkujule (või normaalkujule) väga lähedale, ei anna seda aga pea kunagi täpselt edasi: igas variandis esinevad juhuslikud lüngad, lisandused ja kõrvalekalded, mõnikord ka raskeimat sorti. Kuid suust suhu rändamisel need kõrvalekalded mingil tundmata põhjusel tasandatakse, lüngad täidetakse, vastandused tõugatakse välja ja jutustuse algkuju tekib uuesti – küll mõningate uute muudatustega, mis pole aga äsja õnnelikult kõrvaldatutest pikaajalisemad. Millega on see seletatav? [...] Me seisame niisiis näiliselt lahenduseta vastuolu ees: ühelt poolt pidev jutustuse algvormist uute kõrvalekallete esile kerkimine – teiselt poolt nende kõrvalekallete jätkuv kiire kadumine ja algupärase teksti taastekkimine."⁶⁶

Andersoni sõnavalik – üllatus, tundmatu põhjus ja lahendamatu vastuolu – viitab kimbatusele, kohtumisele millegagi, millel puuduvad valmis seletused. Kokku kogutud jutuvariantide kõrvutamisel ilmneb vaatepilt, mis küll kinnitab geograafilis-ajaloolise meetodi postulaate rahvaluuleteoste monogeneesist ja difusioonist, kuid on tavalooikaga pahuksis. Kümmeaastat pärast "Keisri ja abti" ilmumist samal teemal sõna võttes nimetaski Anderson folkloori pidevat varieerumist ja samaaegset stabiilsust apooriaks, mis tähendab teooria või argumendi lahendamatu sisemist vastuolu või ebalooilisust.⁶⁷ Tegemist oli probleemiga, mis oli välja kasvanud olemasolevate rahvajutualaste teadmiste ning geograafilis-ajaloolise uurimismeetodi ja sel-

⁶³ T. S. K u h n, Teadusrevolutsioonide struktuur, lk 81.

⁶⁴ T. S. K u h n, Teadusrevolutsioonide struktuur, lk 88–89.

⁶⁵ W. A n d e r s o n, Kaiser und Abt, lk 397 (siin ja edaspidi kõik sõrendused teose autorilt).

⁶⁶ W. A n d e r s o n, Kaiser und Abt, lk 398; vrd A. A a r n e, Leitfaden der vergleichenden Märchenforschung, lk 23.

⁶⁷ W. A n d e r s o n, Zu Albert Wesselski's "Angriffen auf die finnische folkloristische Arbeitsmethode", lk 44.

le eesmärkide taustal, kuid mille lahendamiseks neist senistest teadmistest ei piisanud.⁶⁸ Ambitsioon luua uut, seniseid põhjendusi ületavat teadmist kumab läbi ka Andersoni kriitilisest suhtumisest kolleegide väljapakutud sama probleemi lahendustesse. Näiteks pidas ta puudulikuks Antti Aarne selgitust, et varieerumise põhjuseks on jutustajate kehv mälu, kuid et sellest hoolimata tuleb muinasjuttude uurimisel teadusena lähtuda eeldusest, et uuritav nähtus kujutab endast mõistuspärasest loogilisest ja kunstilisest tervikut.⁶⁹ Anderson nimetas Aarne selgitust "tõestamatuks postulaadiks",⁷⁰ millest võib järeldada, et tema enda eesmärgiks oli jõuda tõestatud seletuseni, mis põhineks faktidel ja oleks nende toel objektiivselt kontrollitav. Rahvajuttude enesekontrolli seaduses sõnastas ta selle järgmiselt: "Rahvajuttude ebatavaline stabiilsus seletub sellega, 1) et iga jutustaja on kuulnud vastavat muinasjuttu (või naljandit, legendi jne) oma eelkäijalt reeglina mitte üks, vaid mitu korda; 2) et ta on kuulnud seda reeglina mitte üheltainsalt isikult, vaid tervelt realt persoonidelt (ja nimelt erinevates redaktsioonides). Esimene asjaolu kõrvaldab vead ja lüngad, mis on tekkinud kuulaja mäluhälbusest, nagu ka kõrvalekalded, mida jutustaja on endale juhuslikult ühe korra lubanud; teine kõrvaldab vead ja kõrvalekalded, mis on omased kuulaja ühele või teisele allikale."⁷¹

Mitme allika printiip

Enesekontrolli seadust lähemalt analüüsima asudes tõmbab esiteks tähelepanu seik, et kuigi seaduse nimi viitab juttudele, keskendub Anderson selles pigem jutustajate tegevusele kui narratiividele endile. Põhimõtteliselt kirjeldabki seadus rahvajutu ühelt jutustajalt teisele edasikandumise protsessi ning esitab selle kohta uudse selgituse. Kui varem on Andersoni sõnul kujutletud, et "iga jutustaja kuuleb muinasjuttu või naljandit vaid ühestainsast allikast ja ainult ühe korra",⁷² siis enesekontrolli seaduse põhiliseks väiteks on, et jutustaja on enne jutustama asumist kuulnud lugu mitu korda ja mitmest erinevast allikast. Andersoni nägemuses kombineerib ja võrdleb jutustaja erinevatest allikatest kuulnud erinevaid variante omavahel ehk toimib sisuliselt samal moel nagu rahvajutu-uuriija: "ta rekonstrueerib konkreetse rahvajutu algkuju."⁷³

On huvitav, et aastakümneid pärast uurimuse "Keiser ja abt" ilmumist pidas Anderson vajalikuks mitme allika printsiibi "avastamise" situatsiooni lähemalt kirjeldada.⁷⁴ Anderson meenutab, et esimest korda olevat ta selle tähendust taibanud 1911. aasta suvel, eespool mainitud Euroopa-reisi ajal. Olles rongiga teel Kopenhaagenist Berliini, püüdis ta välja selgitada keisri ja

⁶⁸ Vrd L. Valt, Probleem, hüpotees ja mudel teaduse metodoloogia lähtekategooriate-na. – Teaduse metodoloogia. Ülevaade põhiküsimustest. Tallinn: Eesti Raamat, 1979, lk 85–89.

⁶⁹ A. Aarne, Leitfaden der vergleichenden Märchenforschung, lk 23, 45–46.

⁷⁰ W. Anderson, Zu Albert Wesselski's "Angriffen auf die finnische folkloristische Arbeitsmethode", 1935, lk 29–30.

⁷¹ W. Anderson, Kaiser und Abt, lk 399–400.

⁷² W. Anderson, Kaiser und Abt, lk 399.

⁷³ W. Anderson, Kaiser und Abt, lk 402.

⁷⁴ W. Anderson, Eine neue Arbeit zur experimentellen Volkskunde. FF Communications 168. Helsinki: Suomalainen Tiedekatemia, 1956, lk 22.

abti loo taani variantide põlvnemissuhteid. Nimelt oli tema materjalikogu täiendanud äsja uute taani üleskirjutuste võrra, kusjuures eeldatavasti oli Axel Olrik Taani folklooriarhiivi juhatajana aidanud tal neid üles leida. "Ma petusin kibedalt: tegelaste kombinatsiooni poolest kuulus variant ühte gruppi, küsimuste kombinatsiooni poolest teise, teatud küsimuse formuleeringu poolest kolmandasse, vastuse poolest neljandasse jne, jne. Üksikud rühmad löikusid üksteisega nagu ringid, mida mitu vette visatud kivist veepinnal esile kutsuvad. Ma nägin sellega kurja vaeva; aga kõik asjatult – midagi ei tulnud välja: niisama vähe kui vanade grammatikute katsetest korrastada indogermaani keeli puhtaks sugupuuskeemiks. Just sellel rongisõidul jõudsin esimese äratundmiseni mitme allika printsiibi tähtsusest. Ja neidsamu tähelepanekuid nagu "Keisri ja abti" puhul olen ma teinud ka kõigi teiste rahvajuttude puhul, mida ma seni olen uurinud."⁷⁵

Seega viis variantide allumatus sugupuuteooriale Andersoni mõtteni laineteooriast: sarnaselt uurijale pidi ka jutustajal, selleks et suuta oma esituses narratiivi selle algsel kujul uuesti luua, olema ligipääs mitmetele erinevatele versioonidele sellest. Uurijate ja jutustajate praktikate taoline kokkulangevus toimis omamoodi tõestusena geograafilis-ajaloolise meetodi "õigsusest" ja vältimatusest: kui jutustajad teevad rohkem või vähem teadlikult⁷⁶ sedasama, milleni teadlased jõuavad teadliku otsingu ja analüüsi tulemusena, peab a b meetod olema korrektne ja täpne. Uurijana tuvastas Anderson vaid fakte ja laskis neil end juhtida. Teisalt võiks aga väita, et ta kandis jutustajatele üle oma uurijavajadused. Olles ise huvitatud lugude algse kuju rekonstrueerimisest, käsitles ta jutustajaid eelkõige traditsiooni kandjatena, kanalitena, kelle funktsiooniks on edastada folkloorseid ühikuid. Lokaalredaktsioonide tekkimisega seoses nendib ta küll, et jutustaja võib tahtlikult normist kõrvale kalduda ja seejuures nii õnnestunult, et kõrvalekaldest saab uus reegel.⁷⁷ Enamasti aga on muudatuste puhul tegemist vigade ja lünkadega, mida jutustajad püüavad, kuid ei suuda täielikult vältida.

Paratamatud muutumise mustrid

Varieerumise põhjustele otsisid selgitusi ka teised geograafilis-ajaloolise meetodi teoreetikud. Valdimar Hafstein⁷⁸ on vaadelnud, kuidas Saksa uusgrammikute nägemus häälikute seaduspärasest muutumisest mõjutas K. Krohni käsitust rahvaluule teisenemisest. Antti Aarne kirjeldas oma "Vördleva muinasjutu-uurimise käsiraamatus" ("Leitfaden der vergleichenden Märchenforschung", 1913) rahvajuttudes toimuvaid muutusi muinasjuttude sisemise elu või saatusena. Ka tema arvates järgivad need kindlaid mõtlemise ja fantaasia seadusi, mis on võrreldavad keelelistes nähtustes valitsevate keele seadustega. Olulisemateks seadusteks peab Aarne unustamist ning vastupidist kalduvust jutustusi laiendada, kuid toob välja ka näiteks antropomorfiseerimise ning võõraste või arhailiste elementide asendamise tuttavate ja kaasaegsematega.⁷⁹ Seega on muudatused Aarne arvates tingitud tradit-

⁷⁵ W. Anderson, Eine neue Arbeit zur experimentellen Volkskunde, lk 22–23.

⁷⁶ W. Anderson, Kaiser und Abt, lk 402.

⁷⁷ W. Anderson, Kaiser und Abt, lk 403.

⁷⁸ V. Hafstein, Biological Metaphors in Folklore Theory. An Essay in the History of Ideas, lk 17.

⁷⁹ A. Aarne, Leitfaden der vergleichenden Märchenforschung, lk 23–39.

sioonikandjatest. Juba varemalt oli Julius Krohn juhtinud runolaulude ja -lauljate puhul tähelepanu samalaadsetele protsessidele, nentides muuseas, et "minu arvates juhtub rahvaeeposte sünnis palju nii teadvustamatult, et see on pea masinalaadne".⁸⁰

Muudatuste mõtestamine seadustena, automaatse protsessina on geograafilis-ajaloolise meetodi folkloorikontseptsiooni mõistmise seisukohast oluline, sest sellega paigutati rahvaluule teisenemisprotsessid väljapoole inimlikku tahet ja teadmist – unustamise mõju ja laiendamise lust avalduvad, ilma et jutustajad neid teadvustaksid ja suunata suudaksid. Andersoni enesekontrolli seadus lähtub samast nägemusest. Seaduse järgi tuleneb rahvajuttude pidev varieerumine jutustajate võimetusest kuulnud täpselt mäletada ja edasi anda, olles seega tingitud juttude suhtes välistest faktoritest. See omakorda võimaldas väita, et rahvajutud ise on oma põhiolemuselt muutumatud, mis tagabki nende motiivilise stabiilsuse. Mõned aastad hiljem seletas Anderson rahvajuttude olemuslikku muutumatuna püsimist lähemalt, väites, et variandid kõiguvad alati ümber teatud püsiva tuuma, kuid ei kattu sellega kunagi täielikult. Sellest tulenevalt püsib rahvaluuleteose normaalkuju – muutumatu tuum – samana ning ka variandid ei muutu ei paremaks ega halvemaks. Oma nägemuse ilmestamiseks võrdles ta rahvajutu stabiilsust linnuliigi omaduste stabiilsusega: "Ei ole võimalik leida kahte varblast, kes teineteisega kõigis üksikasjades absoluutselt sarnased oleksid: kui sarnased nad ka poleks, leidub neil ikka individuaalseid erinevusi. On suuri ja väikseid varblasi, tugevaid ja nõrku, terveid ja haiglasi ja ka sulestikus võib enamasti jälgida erinevusi; ja nagu inimeste hulgas aeg-ajalt küürakaid sünnib, nii võib sama ka varblaste seas esile tulla. Just seesama erinevus on Euroopa varblaste seas valitsenud juba Karl Suure ajast peale: sellele vaatama pole varblase normaalkuju Karl Suure ajast tänaseni küllap veel üldse muutunud."⁸¹ Sellest võiks järeldada, et Anderson käsitles teatud kindla jutu motiivilist kokkupanekut iseseisva nähtusena, omaette entiteedina, ning stabiilsust selle nähtuse loomuliku omadusena. Tähelepanu väärib ka, et oma seisukohti selgitades väljendas ta arvamust, et ei K. Krohn ega A. Aarne pole suutnud sellest samana püsimise loogikast päriselt aru saada ega seda teoreetiliselt põhjendada.⁸²

Ekspérimentaalne tõestamine

Enesekontrolli seadusele ning seeläbi ka geograafilis-ajaloolisele meetodile lisasid usutavust ja mõjukust eksperimendid, mida Anderson korraldas inglise psühholoogi Frederic Charles Bartletti (1886–1969) analoogsetest katsetest inspireerituna.⁸³ Neist esimene tehti 1920. aastatel Tartus, kuid Andersoni sõnul läksid selle tulemused kaduma.⁸⁴ Uuesti viis ta analoogse eksperimendi läbi 1947. aastal Saksamaal, Kielis ning avaldas selle tulemused

⁸⁰ J. Krohn tsit: J. Hautala, *Suomalainen kansanrunouden tutkimus*, lk 193.

⁸¹ W. Anderson, Zu Albert Wesselski's "Angriffen auf die finnische folkloristische Arbeitsmethode", lk 30–31.

⁸² W. Anderson, Zu Albert Wesselski's "Angriffen auf die finnische folkloristische Arbeitsmethode", lk 30–31.

⁸³ Vt nt: F. C. Bartlett, *Some Experiments on the Reproduction of Folk Stories*. – A. Dundes, *The Study of Folklore*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1965, lk 243–258.

⁸⁴ W. Anderson, *Ein volkskundliches Experiment*, lk 10.

FFC sarjas eraldi vihikuna (FFC 141). Mõlemad katsed olid üles ehitatud samale telefonimängu põhimõttele. Anderson moodustas eksperimendis osalejatest mitu paralleelset "traditsiooniketti", mille esimestele "lülidele" loeti ette teatud üks ja sama muistend. Teatud aja möödudes lasti neil see mälu järgi üles kirjutada ja ahela järgmisele "lülile" ette lugeda, kes jutustas loo omakorda edasi. Seega kuulis iga katses osaleja sama muistendit ainult ühe korra ja ühest allikast. Andersoni sõnul oligi eksperimentide eesmärgiks välja selgitada, "mis sellest välja tuleb, kui muinasjutt või muistend tõepoolest tosin korda ühe allika printsiibi järgi suust suhu käib".⁸⁵ Nii Tartus kui ka Kielis oli tulemuseks vigade kuhjumine ning variantide järkjärguline algkujust kaugenemine. Anderson järeldas sellest, et algkujude rekonstrueerimine on ühe allika printsiibi puhul psühholoogiliselt võimatu.⁸⁶ Samas mitme allika hüpoteesi ennast ta katseliselt testida ei üritanudki. Sellest võiks järeldada, et vaikimisi toimis ühe allika printsiibi kehtetus Andersoni jaoks kinnituseks mitme allika printsiibi ja seega ka enesekontrolli seaduse paikapidavusest.

Anderson ei olnud ainus, kes üritas folkloori varieerumise probleemides eksperimentide abiga selgusele jõuda. Näiteks korraldas tšehhi folklorist Albert Wesselski 1920. aastatel samalaadse katse Praha koolilastega, kuid tõestamaks vastupidist ehk siis rahvajuttude püsimatust. Vastupidiselt geograafilis-ajaloolise meetodi järgijatele oli Wesselski veendunud, et suulises traditsioonis levivad jutud ei või olla iseenesest stabiilsed, vaid jutusüžeede püsimine on seletatav kirjanduslike allikatega. Vastavalt lasi ta ka eksperimendis Praha koolilastel üksteisele mälu järgi edasi jutustada Okasroosikese muinasjuttu, eeldades, et lapsed on seda mitmeid kordi lugenud.⁸⁷

Ometi väärrib Andersoni pürgimus oma teoreetilisi seisukohti eksperimentaalselt tõestada esile tõstmist. Eksperimenti peetakse vaatluse kõrval empiirilise uurimise olulisemaks meetodiks.⁸⁸ Viies läbi eksperimente folkloorse ainesega ja folkloristlike uurimisprobleemide lahendamiseks, aitas Anderson rahvaluuleteadusel täita valitsevaid teaduslikkuse kriteeriume. Eksperimenti tingimuste korratavus muutis tema järelduskäigud kontrollitavaks ning avas võimaluse dialoogiks, nii poolt- kui ka vastuargumentide esitamiseks. Hilisemad uurijad ongi Andersoni eksperimente korranud ja enesekontrolli seadust edasi arendanud, samas kui teised on otsinud neist veaallikaid ja juhtinud tähelepanu Andersoni järelduskäikude ebaloogilisusele.⁸⁹ Mall Hiiemäe arutleb "Kodavere pajatustes" enesekontrolli seaduse žanripetsiifilisuse üle, vaadeldes seaduse mõju juttudele, mis põhinevad teadmusel konkreetsest.⁹⁰ Võrreldes sama jutustaja korduvaid esitusi samast pajatusest, leiab ta, et "jutustaja toetub eelkõige teadmusele konkreetsest, ise-

⁸⁵ W. Anderson, Ein volkscundliches Experiment, lk 4–5.

⁸⁶ W. Anderson, Eine neue Arbeit zur experimentellen Volkskunde, lk 6–7.

⁸⁷ A. Wesselski, Versuch einer Theorie des Märchens. Prager Deutsche Studien 45. Reichenberg i. B.: Sudetendeutscher Verlag Franz Kraus, 1931, lk 127–131; Andersoni vastus: W. Anderson, Zu Albert Wesselski's "Angriffen auf die finnische folkloristische Arbeitsmethode", 1935.

⁸⁸ J. Tammearu, Eksperiment ja vaatlus. – Teaduse metodoloogia. Tallinn: Eesti Raamat, 1979, lk 85–89.

⁸⁹ Nt L. Dégh, A. Vázsonyi, The Hypothesis of Multi-Conduit Transmission in Folklore, lk 207–251, vt ka märkus 9.

⁹⁰ M. Hiiemäe, Pajatus ja Andersoni seadus. – M. Hiiemäe, Kodavere pajatused. Tallinn: Eesti Raamat, 1978, lk 51.

enda varasematele esitustele, aga ka teiste informatsioonile (mida ta, tõsi küll, võib saada samuti mitmel korral ja eri isikutelt) ning alles seejärel tuleb arvesse teistelt jutuna kuuldu, mis omakorda enamasti ei kujuta endast põhikujult püsivat tervikut. Niisiis on enesekontrolli seaduse mõju suuresti välistatud ning jutustajal soodsad võimalused jutu iseseisvaks formuleerimiseks.”⁹¹

Enesekontrolli seaduse erijuhtum: kaleidoskoopiliselt teisenevad lood

Enesekontrolli seaduse fundamentaalsuse kõrval mõjub kummastavalt, et Anderson esitas uurimuses ”Keiser ja abt” selle kõrval ka sootuks vastupidise hüpoteesi juttudest, mille puhul variantide sulandumine ei vii mitte algkuju taastumiseni, vaid hoopis selle hävimiseni. Tegemist on jutustustega, millel on ”terve rida iseseisva huviga vahekiile”,⁹² mida jutustajad oma suva järgi asendavad ja lisavad, ning Anderson nimetaski neid kaleidoskoopiliselt teisenevateks juttudeks. Tema sõnul võivad niisuguste kiiludena toimida lühikesed naljandid, küsimused, ülesanded või mõistatused: keisri ja abti loo puhul näiteks mõistatused. Anderson kirjeldab, kuidas kiiludest ”tekib suur hulk erinevaid kombinatsioone, mis üksteisega segunedes tekitavad üha uusi ja uusi kombinatsioone”. Seega on olukord vastupidine rahvajuttude enesekontrolli seaduses kirjeldatule ning Anderson tõdes ka ise, et ”algse kiilukombinatsiooni automaatsest taastumisest ei saa sellistel tingimustel loomulikult enam juttugi olla”.⁹³

Andersoni kirjeldus vahekiilude pidurdamatust kombineerumisest toob meelde tema enda eespool osutatud kirjelduse segadusest, millesse ta sattus, kui püüdis keisri ja abti taani variante sugupuusse sätida ning märkas, et erinevad variandid sisaldavad erinevaid motiive. Siis väitis ta, et arendas sellest tähelepanekust mitme allika printsiibi ja enesekontrolli seaduse, mis mõlemad toetavad juttude stabiilsuse teesi ning kaudselt ka monogeneesi ideed. Kaleidoskoopiliselt teisenevate juttude kontseptsiooniga seevastu näib ta esitavat sama situatsiooni kohta teise, geograafilis-ajaloolise meetodi perspektiivist üsnagi ketserliku hüpoteesi. Sisuliselt väidab Anderson, et on olemas teatud liik jutte, mille puhul enesekontrolli seadus ei käivitu. Sellest järeldub, et stabiilsus pole rahvajuttude universaalne omadus. Ühtlasi hägustab variante koondava keskse tuuma puudumine kaleidoskoopiliselt teisenevate juttude tüübilist identiteeti ning teeb selle tuvastamise võimatuks. Vahekiile suvaliselt lisades ja eemaldades kasutavad jutustajad ka selliseid elemente, mis on algselt kuulunud teistesse lugudesse. Ühes hilisemas kirjutises märkiski Anderson,⁹⁴ et jutustajad ei pruugi ise teadlikud olla, millisest loost nad motiive võtavad. See aga tähendab, et jutustajad ei opereeri jutustamisel terviklike lugudega, nagu geograafilis-ajalooline meetod ette näeb, vaid üksikute jutumotiividega. Lugude kordamise asemel loovad nad neid uuesti.

Anderson ei proovinud kaleidoskoopiliste lugude tekkepõhjusti lähemalt selgitada, vaid käsitles neid lihtsalt kui erijuhtumit. Kõneldes vahekiiludega

⁹¹ M. Hiie m ä e, Pajatus ja Andersoni seadus, lk 54.

⁹² W. A n d e r s o n, Kaiser und Abt, lk 406.

⁹³ W. A n d e r s o n, Kaiser und Abt, lk 406.

⁹⁴ W. A n d e r s o n, Zu Albert Wesselski's "Angriffen auf die finnische folkloristische Arbeitsmethode", lk 36.

lugude erandlikkusest, rõhutas ta ühtlasi rahvajuttude stabiilsuse reeglipärasust. Samal ajal arvas ta kaleidoskoopiliselt teisevate juttude hulka ka keisri ja abti loo ehk sama jutu, mille variantide analüüs juhatab ta mitme allika printsiibi ja teiste üldiseks kuulutatud tähelepanekuteni. Kaarle Krohn sääraseid erandeid ei tunnistanud. Käsiraamatus "Folkloori uurimise meetodid" ("Die folkloristische Arbeitsmethode") kirjutas ta, kuigi Andersoni nime nimetamata, et "sagedased seosed ja segunemised erinevate traditsioonide vahel, millest on tihti võetud vaid üksikuid episoodide või motive, on andnud alust arvamusele, et need osad ja osakesed elavad omaenda elu ja tekitavad suvalistes kombinatsioonides kaleidoskoopilisi tüüpe. Nende iseseisev rändamine on siiski vaid näiline. [...] Iseseisvalt levib vaid see, mida saab ette kanda tervikuna. Lahtirebitud fragmente tuleb rahvaluule hääbumisel ette, kuid need ei rända edasi."⁹⁵

Andersoni ja K. Krohni vaadete erinevuse mõistmise seisukohast näib olulisena, et K. Krohn seostab motiivide rändamist rahvaluule hääbumisega. Monogeneesi teooria välistab taasloomised ja nii pidi rahvaluuleteose sünnile millalgi järgnema selle surm, traditsioonist kadumine. Kaleidoskoopilise teisenemise puhul seevastu muutuvad nii jutustuse tekke- kui ka kadumishetk tabamatuks ja pigem on tegemist protsessiga, kus elemendid võivad erinevates seostes lõputult korduda. Midagi püsib ja midagi muutub, kuid algse kuju ja tõeni jõuda pole võimalik. Selles mõttes võiks kaleidoskoopiliselt teisevate juttude teesi kõrvutada Joseph Bédier' eespool vaadeldud seisukohtadega. Veelgi enam, kui laiendada vahekiilu mõistet jutumotiividele üldiselt, muutuvad kõik lood kaleidoskoopiliselt teisevateks ning jutustamine elementide kombineerimise kunstiks. Anderson selletaolistele õõnestuslikele radadele ei eksinud, vaid pidas vahekiilude vohamist erandlikuks nähtuseks. Siiski hoidis ta sellest erandist kinni sama veendunult kui enesekontrolli seadusest, kuid lahtilaskmine olekski tähendanud faktidele vastu hakkamist.

Kokkuvõtteks: paradigma kontrollija

Walter Andersoni 50. sünnipäeva puhul 1935. aastal tegi Eduard Laugaste oma õpetaja teaduslikust tegevusest vahekokkuvõtte, märkides muuhulgas: "Oma rahvusvaheliste ainetega tegelevate uurimuste kaudu on ta leiutanud rea uusi rahvaloomingu elu puudutavaid seadusi, õiendanud ja täpsustanud seniseid ja aidanud kõrvaldada eksiarvamusi, mis valitsesid seni rahvaluuleteaduses."⁹⁶ Usun, et Andersonile valmistas see iseloomustus headmeelt. Monograafias "Keiser ja abt" esitatud üldised tähelepanekud ning nende edasiarendused hilisemates kirjutistes kõnelevad Andersonist kui teoreetilistele probleemidele orienteeritud uurijast. Vastuolud faktide ja teooria vahel tuli ületada faktide endi toel ning leida üles reeglipäraselt korduvad suhted ja seosed.

Rahvajuttude varieerumise ja stabiilsuse küsimus puudutas geograafilis-ajaloolise meetodi põhilisi postulaate folkloori olemuse kohta ning seega ka ettekirjutusi folkloori teaduslikuks uurimiseks. Ka mitmete uurijate soov

⁹⁵ K. Krohn, Die folkloristische Arbeitsmethode begründet von Julius Krohn und weitergeführt von nordischen Forschern. Oslo: Institutet for sammenlingenge kulturforskning, 1926, lk 148–149.

⁹⁶ E. Laugaste, Prof. W. Andersoni teaduslikust tegevusest, lk 441.

probleemile lahendust leida kinnitab, et tegemist oli reamõistatusest kaalukama küsimusega. Anderson näis uskuvat, et on mitme allika printsiibi avastamise kaudu jõudnud selle tundmata põhjuseni, mis teeb rahvajutu algkuju taastekkimise võimalikuks.⁹⁷ Samas ei selgitanud ta, miks jutustajad peaksid algkuju rekonstrueerimise poole püüdlema ehk miks nad ei sõanda lugu edasi rääkida, enne kui on kuulnud seda mitu korda ja mitmest erinevast allikast. Seaduse nimele viidates võiks väita, et Anderson omistas rahvajuttudele võime kontrollida traditsioonikandjate käitumist ja sundida neid mitme allika printsiipi järgima. Kui aga lähtuda seisukohast, et stabiilsus on rahvajutu olemuslik omadus, siis seaduse nimes Anderson lihtsalt konstateeris seda kui fakti ja kordas üle geograafilis-ajaloolise meetodi postulaate. Monogeneesi ja difusionismi kombinatsioon selgitas rahvaluuleteoste teket ja levikut, kuid sisaldas samal ajal ka metodoloogilist valemit. Anderson korras üle ja kontrollis selle kehtivust.

Rahvajutud ja jutustajad, traditsioonid ja nende kandjad näisid Andersoni käsituses moodustavat kaks erinevat entiteetide klassi, millest kumbki allub oma seadustele ja evib teatud tunnuslikke omadusi. Rahvaluuleteoseid iseloomustab stabiilsus, nende esitajaid seevastu kalduvus teoste algset kuju nii teadlikult kui ka ebateadlikult muuta. Mõlema klassi omaduste püsivus on ühtlasi nende teadusliku uurimise ja seega ka folkloristika kui teaduse eelduseks, võimaldades uurijail nii jutustajaid kui ka jutte tunda õppida ja nende kohta kehtivaid seadusi tuvastada. Rahvajutu esituse situatsioonis kohtuvad folkloorsed ühikud ja inimesed. Enesekontrolli seadust võikski vaadelda seletusena selle kohta, mis toimub rahvaluuleteoste ja traditsioonikandjate kokkupuutel. Stabiilsus kehtestab end nii varieerumise abil kui ka selle kiuste, mis on loogiline ja paratamatu, juhul kui stabiilsus on varieeruva nähtuse olemuslik omadus ja varieerumine tingitud välistest paratamatutest teguritest. Jutustajate mälu- ja mõtetegevusest tingitud kõrvalekalded ja lüngad avalduvad variantide tasandil, kuid ei suuda tungida juttu tüübile tunnusliku motiivide kombinatsioonini. Stabiilsuse ja labiilsuse vastasmõjust tuleneb omakorda võrdlemine kui "loomulik" viis rahvaluuleteose algse kuju taastamiseks.

Anderson põimis enesekontrolli seaduses geograafilis-ajaloolise meetodi teoreetilised ja metodoloogilised lähtekohad kokku viisil, mis võimaldas tal samaaegselt neid nii korrigeerida kui ka kinnitada nende paikapidavust. Kasutades mitut allikat, selgitas ta stabiilsuse võimalikkust varieerumise läbi ning ühtlasi mõlema tingimuse paratamatust. Rahvaluuleteaduse hilisemate arengute taustal on huvitav Andersoni seletusi edasi arendada ning otsida neist teistmoodi mõtlemise ja nägemise algeid. Samas ei pürginud Anderson ise paradigma piiridest välja, vaid püüdis piire pigem avardada ja sellega rahvaluule uurimisele uusi territooriume hõivata. Folkloori teaduslik uurimine oli tema jaoks seotud geograafilis-ajaloolise meetodiga, mis järgis ajastu teaduslikke ideaale. Meetodi täiustamine oli üks viise folkloristika positsiooni kindlustamiseks iseseisva distsipliinina ning ühtlasi taotles Anderson endale selle läbi kohta paradigma liidrite hulgas.

⁹⁷ W. Anderson, Kaiser und Abt, lk 398.